

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВЕТИ КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
ФАКУЛТЕТ ПО СЛАВЯНСКИ ФИЛОЛОГИИ
КАТЕДРА „БЪЛГАРСКИ ЕЗИК“

СТАНИСЛАВА СИМЕОНОВА КЪНЧЕВА

МОРФОЛОГИЧНАТА МНОГОЗНАЧНОСТ В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертация за присъждане
на образователната и научна степен "доктор"
по професионално направление 2.1. Филология (Български език - Морфология)

Научен ръководител:
доц. д-р Петя Начева Осенова

Рецензенти:
проф. д-рн Юлиана Иванова Стоянова
доц. д-р Мария Дечова Стамболиева

Автори на становища:
проф. д-р Сия Борисова Колковска
доц. д-р Велка Александрова Попова
доц. д-р Петя Начева Осенова

СОФИЯ,
2015 г.

Дисертационната работа е обсъдена и насочена за защита от катедра „Български език“ на Факултета по славянски филологии, СУ „Св. Климент Охридски“.

Дисертационната работа „Морфологичната многозначност в българския език“ съдържа 227 страници: увод, 4 глави, заключение, приноси, приложение, библиография на използваната литература (92 заглавия) и списък с публикации по дисертационната тема.

Защитата на дисертационния труд ще се състои на 23.04.2015 г. от 11ч. в новата конферентна зала на СУ „Св. Климент Охридски“. Материалите по защитата са на разположение на интересувалите се в стая.....на СУ „Св. Климент Охридски“, както и на сайта на университета www.uni-sofia.bg.

Увод

Настоящата дисертация разглежда подробно явлението *морфологична многозначност* в писмени текстове на български език, като изследва проблема както от гледна точка на теоретичната обосновка, така и от гледна точка на типологията и употребата на морфологични многозначности в текстовете.

Многозначността е явление, което присъства на всички нива в езика. В основата на това явление стои съотношението форма – значение: едно към много (one-to-many). *Морфологичната многозначност* представлява проявление на споменатото явление в сферата на морфологията. Това означава, че е налице една форма, която съответства на повече от едно граматично значение. В настоящата работа явлението се наблюдава в писмени текстове и формата, която се разглежда, е графична. В хода на речта възникват нови многозначности, включително и в резултат на прозодията. Причината да се работи с многозначности само в писмени текстове е, че съществуват корпуси с морфологично анотирани текстове, от които да се извлекат многозначности за анализ, но няма достъпни корпуси с устна реч, анотирани на морфологично ниво.

С навлизането на компютърните приложения и системите за обработка на естествен език обаче разглеждането и анализирането на това явление придобива все по-голямо значение. Не може да не се отбележи и фактът, че изследването на явление като морфологичната многозначност би било от особено значение и в сфери като изучаването на българския език като чужд, защото за носителите на езика декодирането е много по-лесно, отколкото за изучаващите този език като нов. Но дори и за носителите на езика може да възникнат проблеми при снемането на дадена многозначност. Подобна ситуация в психолингвистиката се нарича ‘garden-path sentence’. Това означава, че читателят, стройки смисъла на изречението дума по дума, в един момент стига до безсмислие и започва четенето отново, за да интерпретира повторно смисъла по друг начин.

Обект на настоящата работа е явлението *морфологична многозначност* като отношение между графема и граматически значения. Изследван е както обхватът на понятието, което назовава явлението, така и отношението му към други утвърдили се понятия като синонимия, полисемия, синкретизъм, конверсия. На тази база е

формулирана морфологичната многозначност и също така е ситуиран обхватът ѝ сред споменатите понятия.

Предмет на настоящата дисертация са *типовете морфологични многозначности*. За целите на изследването е използван морфологично анотиран корпус, от който са извлечени морфологични многозначности. Те са разпределени по типове. На базата на тези типове се представя разглежданото явление, като се търсят системните многозначности, чрез които да се илюстрират закономерности в появата им.

Целта на дисертацията е да се изследва и анализира явлението *морфологична многозначност*. За изпълнението на тази цел са поставени следните по-конкретни задачи:

1. Да се определи обхватът на явлението, което е обект на изследването;
2. Да се извлекат и разпределят по типове морфологичните многозначности;
3. Да се анализират системните типове морфологични многозначности;
4. Да се избере теоретичен модел, според който да се опишат наблюдаваните типове;
5. Да се адаптира този модел за представяне на морфологичните многозначности.

За настоящата работа интерес представлява както самата теоретична обосновка на явлението, така и анализът на конкретните примери. Анализът се извършва на два етапа, като първо се отделят системните от несистемните морфологични многозначности и се търсят причините за формалното съвпадение на форми, а след това се представя формализъм, чрез който се моделират системните типове морфологични многозначности.

Методология

Настоящата работа използва методи, характерни за компютърната обработка на естествен език. За извличането на многозначностите, върху които се гради анализът, е използвана морфологичната анотация на синтактично анализирания корпус *Бултрибанк*¹. За целите на изследването се работи с писмен текст, сегментиран на единици, наречени тоукъни, на които са приписани граматически значения под формата на тагове (мнемонични наименования на граматическите характеристики за всяка част на речта)².

Използвана терминология

¹ За повече информация (вж. Симов и кол. 2004).

² За по-подробно представяне вж. Глава II.

За представянето на явлението *морфологична многозначност* е използвана терминология основно от областта на морфологията и в частност от тази на лексикологията. Тъй като изследването се основава на корпус, са включени и термини от корпусната лингвистика. При анализа на типовете морфологични многозначности използваната терминология е от областта на морфологията.

Дисертацията представя следните резултати, свързани с поставените по-горе задачи:

1. Определен е обхватът на явлението *морфологична многозначност* в писмени текстове на български език.
2. Изградена е система от типове морфологични многозначности в писмени текстове на български език.
3. Анализирани са системните типове морфологични многозначности в писмени текстове на български език.
4. Разгледани са три модела за описание на морфологични явления и е избран най-подходящият за целите на моделирането на явлението *морфологична многозначност* в писмени текстове на български език.
5. Избраният модел е приложен за моделиране на системните типове морфологична многозначност.

Тези резултати са основата на приносите на дисертацията.

I глава

Преглед на понятието *морфологична многозначност* в лингвистичната литература

В първа глава се представя понятието *многозначност* (*ambiguity*). Изхожда се от гледната точка в англоезичната лингвистична литература, където многозначността се разглежда като понятие с по-широк обхват. Понятието е представено и с оглед на традициите в българската лингвистична литература. Набляга се на отношението между това понятие и понятия като омонимия, полисемия, синкретизъм и конверсия. Показана е и гледната точка към разглеждания проблем с оглед на компютърните приложения и обработката на естествен език. В края е изложена възприетата в настоящата работа позиция към морфологичната многозначност.

Терминът *морфологична многозначност* е калка на утвърдения в англоезичната лингвистична литература термин *morphological ambiguity*. Т.е. морфологичната многозначност в това си представяне се разглежда като част от явлението многозначност, или още нееднозначност (*ambiguity*). След представяне гледните точки на Кровец, Пиантадоси и др. се оформи позиция към разглежданото понятие, според която, от една страна, *многозначността* (*ambiguity*) е понятие, което се отнася към връзката на думите с определени значения (било то семантични, морфосинтактични и др.), т.е. *многозначността* се отнася към възможността една дума да има повече от една интерпретация на дадено езиково равнище, и от друга страна, това е понятие, в чийто обхват могат да попадат понятия като *полисемия*, *омонимия*, *синкретизъм*, *конверсия*.

Освен представянето на гледната точка към понятия като многозначност, омонимия, полисемия, синкретизъм и конверсия в англоезичната литература е важно да се обърне внимание и на представянето им и в българската лингвистична литература. Важно е да се видят както дефинициите, така и подходът към представянето им. Целта е да се намери точното място на понятието *морфологична многозначност*, което не е много разпространено в българската лингвистична литература (за разлика от англоезичната).

Съдържанието на понятието *морфологична многозначност* се доближава в най-голяма степен до това на *омонимията* (и подкласовете ѝ), затова е обърнато по-голямо внимание на тяхното отношение в сравнение с други понятия като *полисемия*, *синкретизъм* и *конверсия*. Разгледано е представянето на омонимията според Чолакова

(Чолакова 1959), Бояджиев (Бояджиев 1986) и др. Показан е морфологичен подход към разглеждането на омонимията, като се изхожда от факта, че това явление се смесва с явления като *бипартиципалност* и *бидетерминативост* (Алексова 2005).

Проблем, на който се спирам при обяснението за избора на понятие, е наложил ли е в българската лингвистична литература термин *многозначност* като синоним на *полисемия*. Важно е да се отбележи, че в работата си използвам термина *многозначност*, като имам предвид същия понятиен обем, който се свързва с представения вече термин *ambiguity*. Избрано е да се работи с този термин като вече наложил се в англоезичната литература. Употребата му не влиза в конфликт със значението на термина *полисемия*, тъй като обектът, който се разглежда при морфологичната многозначност, и подходът на работата са съвсем различни. При представеното тук понятие основно място заема отношението между графема и граматическо значение, тъй като за извличане на морфологичната многозначност се работи с обработени писмени текстове и лексикалните единици се извличат на ниво графема. Също така многозначността тук е на граматическо, а не на семантично ниво.

Внимание е отделено и на въпроса за приложението в сферата на обработката на естествен език и по-конкретно в областта на корпусната лингвистика на понятието *многозначност (ambiguity)*. В тази област разбирането на това понятие е еднозначно, което прави и работата с него по-лесна, тъй като няма разногласия относно значението и употребата му. Морфологичната многозначност е резултат от отношението между тоукън³ и таг⁴, т.е. за да се разглежда това явление, е нужно да се осъществят две нива на анотация⁵ - тоукънизирание⁶ и тагиране⁷. Първо текстът се разделя на тоукъни и след това

³ Тоукън (*Token*) – Низ от символи, който най-често се съотнася към думата, но може да се отнася и към цифри, пунктуация; за различните езици съществуват проблемни случаи, като например съчетанието *he's* за английски, което се разделя на два тоукъна (Бейкър и кол. 2006: 159). Информация за тоукънизиранието в български е дадена по-надолу в текста. В настоящата работа се използват термините *тоукън* и *тоукънизация*. Важно е да се отбележи, че това са неутвърдили се понятия в българската лингвистична литература от гледна точка на фонетичното представяне и затова се срещат и в други варианти.

⁴ Таг (*Tag*) – набор от символи, който обикновено съдържа лингвистична информация. Представява етикет, прикрепящ се към фонема, морфема дума, фраза (Бейкър и кол. 2006: 154). В случая става въпрос за морфосинтактичен таг, който под формата на кодиране съдържа информация за граматическите категории. Пример за таг за български според (Симов и кол. 2004) е **Ncmsi**, който означава *съществително нарицателно, мъжки род, единствено число, нечленувано*. Информация за таговете, използвани за български, е дадена по-нататък в текста.

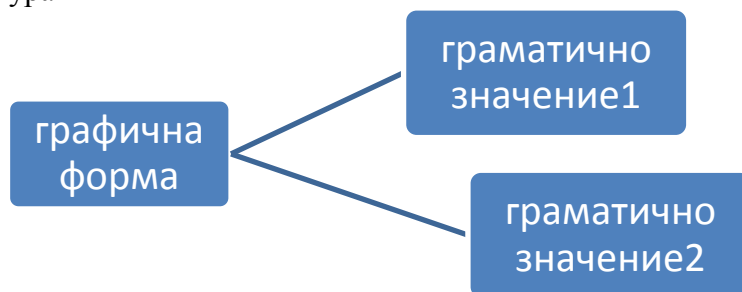
⁵ Процес, при който се добавя допълнителна информация към данните за корпуса.

⁶ Тоукънизирание (*Tokenisation*) – Автоматичен процес, при който текстът се сегментира на отделни единици, наречени тоукъни (Бейкър и кол. 2006: 159).

на тоукъните се приписват под формата на тагове граматически значения. В случаите, когато е налице отношение между един тоукън и повече от един таг, се говори за морфологична многозначност. В Речник на термините от корпусната лингвистика⁸ (Бейкър и кол. 2006) е описано, че понятието *многозначност (ambiguity)* се отнася към случаите, в които за една текстова единица има избор между два или повече възможни тага (Бейкър и кол. 2006: 10).

След като е обяснено какво представлява *морфологичната многозначност (morphological ambiguity)* в областта на корпусната лингвистика, целта в последната част на първа глава е да се обясни чисто лингвистичната страна на това явление, защото то е важно както за моделирането на езика, така и за разбирането на писмената форма на езика. След като се работи с писмен текст, то логично ще се разглеждат графеми, тъй като графемата е това, с което се работи на най-ниско ниво. Т.е. при морфологичната многозначност изходна е формата, тъй като се има предвид обработка на текст. Има графеми, на които според контекста може да се припишат различни морфологични значения, без оглед на това как са възникнали тези значения и какво е лексикалното им значение. Фигура 1 илюстрира същността на явлението.

Фигура 1

Явлението *морфологична многозначност* се разглежда, когато е налице една графична форма, която може да бъде съотнесена към две или повече граматически значения (вж. Фигура 1). Т.е. под *морфологична многозначност* се разбира свойството на лексикалните единици, съпадащи в графичното си изписване, да принадлежат към различна част на речта или да имат различни граматически категории. Примери за това

⁷ В случая става въпрос за *part-of-speech tagging* – процес, при който на думите се приписва част на речта и граматическите им категории под формата на тагове (Бейкър и кол. 2006: 128).

⁸ A Glossary of Corpus Linguistics

явление са: *лек* (същ.) – *лек* (прил.); *ведро* (същ.) - *ведро* (прил.) – *ведро* (наречие); *бягаше* (имперфект, 2 лице) – *бягаше* (имперфект, 3 лице); *весело* (прил.) – *весело* (наречие).

Настоящото изследване разглежда едно непроучвано в българската лингвистична литература в цялост явление – **морфологичната многозначност**. Обект на тази работа са графеми, които може да отвеждат към повече от една словоформи и съответно – граматически значения. Този подход предлага анализиране на писмен текст и графични форми, които могат да имат повече от едно морфологично значение. Лексикалното значение и процесът, в резултат на който са съвпаднали формите, не са основните фактори при разглеждането на морфологичната многозначност и те не са цел на настоящото изследване. Именно затова е избрано да се назовава обектът на изследването с ново понятие, а не с понятия като омонимия (граматическа, лексикално-граматическата), синкретизъм (синкретичност по Ницолова (2008), конверсия. Новият термин отговаря най-точно на обекта на изследването. Понятиятният му обем съответства на понятиятния обем на английския термин *ambiguity*, с който се описва възможността една графична форма да притежава повече от едно значение. А *морфологичната многозначност* описва вида на граматическите значения, които може да притежава формата.

Изследването на това явления в неговата цялост би било полезно както от теоретична, така и от практическа гледна точка. От теоретична гледна точка е изключително ценно да се групират многозначностите по типове, да се наблюдава честотата им на срещане, да се отбележат формалните причини за пораждаването на многозначността и тя да се опише в подходяща теоретична рамка. А от практическа гледна точка описаните анализи биха били от голямо значение за програми за обработката на естествен език, както и за изработването на учебни материали по български език, които са насочени към проблеми с разбирането на текста в зависимост от типа контекст⁹.

⁹ Ставрева-Доростолска коментира в дисертационната си работа омонимията между кратки дателни и притежателни местоимения с оглед на разбирането (Ставрева-Доростолска 2014: 77-78).

II глава

Корпусни наблюдения върху явлението морфологична многозначност в българския език

След направените уточнения относно избора на термин, който да назовава обекта на изследването, във втора глава акцентът е насочен към анализ на конкретни примери. За да се извлекат морфологични многозначности, може да се подходи по два различни начина – да се извлекат многозначни графеми от речник, или от корпус. В настоящата работа е избран вторият подход. За целите на изследването са извлечени многозначности от морфологично аотиран корпус. Това решение дава възможност да се потърсят реално употребимите многозначности и да се анализират зависимостите, които се наблюдават при тях.

Корпусът, от който са извлечени примерите за настоящата работа, е част от Българския референтен корпус (Симов, Осенова 2004). За нуждите на изследването е използвана морфологичната аотация на синтактично аотирания ресурс *Бултрибанк* (BulTreeBank). Тази част е съставена от 215 149 думи.

За по-коректното структуриране на многозначностите е въведен още един термин – *тип морфологична многозначност*. Под *тип* се разбира съвкупността от възможните граматически категории и граматически значения, които се носят от определени лексеми извън контекст. Важно е да се отбележи, че типовете се разграничават както на базата на части на речта (*къс*, което може да е *прилагателно*, *мъжки род*, *единствено число*, *неопределено* и *съществително*, *мъжки род*, *единствено число*, *неопределено*), така и на базата на граматическите значения при всяка част на речта (*политика* – което може да бъде *съществително*, *мъжки род*, *единствено число*, *членувано с кратък член* и *съществително*, *женски род*, *единствено число*, *неопределено*).

На базата на морфологичната аотация на синтактичния корпус *Бултрибанк*¹⁰ (Симов и кол. 2004) са направени наблюдения относно морфологичните многозначности в българския език и тяхното групиране по типове. Автоматично са извлечени многозначностите на базата на граматичните характеристики, които са им приписани под формата на тагове (Осенова, Симов 2007: 130). Както беше споменато по-нагоре,

¹⁰ В (Кънчева 2014) е направена съпоставка между многозначностите, извлечени от корпуса *Бултрибанк*, и многозначности, извлечени от специализиран корпус от политическа реч.

корпусът е съставен от 215 149 думи. От тези думи бяха извлечени 6510 уникални лексикални единици, които са морфологично многозначни. Говори се за уникални лексикални единици, тъй като многозначностите са групирани по типове и за да може да се гледа обективно на честотата на срещане на даден тип, е важно лексикалните единици, които стоят зад този тип, да не се повтарят. В противен случай, някои често срещани многозначни лексеми (като *на*, която може да бъде *частица за усилване* или *предлог*) могат да изградят неточна представа за честотата на даден тип. Всичките 6510 срещания на многозначности са групирани в 831 типа. Всеки тип има различен брой представители. Може да се отбележи, че също както при лексикалната многозначност, автосемантичните думи са най-многозначни – това е очаквано поради факта, че имат многочленна парадигма и следователно – повече предпоставки за участие в многозначности. **Съществителното име е единствената част на речта, която участва в типове морфологични многозначности с всички останали части на речта.**

Първоначално многозначностите бяха разделени по част на речта. След това те бяха групирани по типове според целия набор от присъщи граматически характеристики. Така например има основно разделение по част на речта между съществителни и глаголи, след това в тези рамки се наблюдават 138 типа морфологични многозначности.

Основните типове многозначности са описани според броя на частите на речта, които участват в тях. На базата на морфологично аотирания корпус *Бултрибанк* бяха открити четири основни типа многозначности:

1. В рамките на една и съща част на речта. Пример:
 - *магазина* (съществително име, членувано с кратък член и съществително име, бройна форма)
2. Между две части на речта. Пример:
 - *съгласно* (прилагателно име и предлог)
3. Между три части на речта. Пример:
 - *май* (съществително име, глагол и частица)
4. Между четири части на речта:
 - *я* (съюз, междуметие, местоимение и частица)

Количеството на типовете, разделени според броя части на речта, е 63. За нуждите на настоящото изследване са представени всички разделения по части на речта, за да може

да се илюстрира обхватът на явлението и да е възможно да се направят изводи за участието на различните части на речта в морфологични многозначности. Представен е и броят на типовете, в които участват частите на речта според граматическите си характеристики. Таблица 1 илюстрира първоначалното разделение в зависимост от броя части на речта, основното разделение на морфологичните многозначности по части на речта, броя на типовете, които влизат в едно разделение, и съответно броя на лексикалните единици, които се срещат в основното разделение. Многозначностите в таблицата са показани в низходящ ред според броя на типовете, които участват в разделиението по части на речта.

Таблица 1

Първоначално разделение на морфологичните многозначности в зависимост от броя части на речта	Основно разделение на морфологичните многозначности по части на речта	Брой типове морфологични многозначности, които влизат в основното разделение	Брой на уникални лексикални единици (срещания), участващи в типа морфологична многозначност
В рамките на една част на речта	Между глаголи	180	2718
	Между причастия	76	685
	Между съществителни	53	782
	Между местоимения	32	34
	Между числителни	5	20
	Между наречия	3	3
	Между прилагателни	2	195
В рамките на две части на речта	Между съществителни имена и глаголи	138	403
	Между съществителни имена	68	225

В рамките на две части на речта	и причастия		
	Между съществителни и прилагателни имена	40	148
	Между прилагателни имена и причастия	36	185
	Между прилагателни имена и глаголи	24	65
	Между глаголи и причастия	16	74
	Между прилагателни имена и наречия	12	721
	Между наречия и съществителни имена	9	15
	Между наречия и причастия	7	37
	Между числителни имена и местоимения	7	7
	Между местоимения и глаголи	7	7
	Между междуметия и съществителни имена	6	15
	Между съюзи и частици	5	8
	Между наречия и глаголи	5	5
	Между числителни и съществителни имена	5	11
	Между местоимения и частици	4	4
	Между прилагателни и числителни имена	3	6
	Между наречия и предлози	3	9
	Между съюзи и местоимения	2	2
	Между съществителни имена	2	2

В рамките на две части на речта	и местоимения		
	Между съществителни имена и предлози	2	4
	Между предлози и частици	2	3
	Между частици и глаголи	2	2
	Между съюзи и наречия	2	3
	Между прилагателни имена и предлози	1	1
	Между съюзи и предлози	1	1
	Между наречия и числителни имена	1	7
	Между междуметия и предлози	1	2
	Между междуметия и частици	1	3
	Между междуметия и глаголи	1	1
	Между числителни и глаголи	1	1
	Между съществителни имена и частици	1	1
	Между частици и причастия	1	1
В рамките на три части на речта	Между прилагателни имена, съществителни имена и причастия	15	19
	Между прилагателни имена, съществителни имена и глаголи	9	15
	Между съществителни имена, глаголи и причастия	6	7

В рамките на три части на речта	Между прилагателни имена, наречия и причастия	5	16
	Между прилагателни имена, наречия и съществителни имена	5	13
	Между прилагателни, числителни и съществителни имена	3	3
	Между съюзи, междуметия и частици	2	2
	Между съюзи, местоимения и частици	2	2
	Между наречия, предлози и глаголи	2	2
	Между числителни имена, съществителни имена и причастия	2	2
	Между прилагателни имена, наречия и предлози	1	1
	Между прилагателни имена, междуметия и съществителни имена	1	1
	Между съюзи, наречия и частици	1	1
	Между съюзи, съществителни и предлози	1	1
	Между съюзи, съществителни имена и причастия	1	1
	Между наречия, съществителни имена и	1	1

	глаголи		
	Между междуметия, частици и глаголи	1	1
	Между съществителни имена, местоимения и глаголи	1	1
	Между съществителни имена, частици и глаголи	1	1
В рамките на четири части на речта	Между прилагателни имена, наречия, съществителни имена и предлози	1	1
	Между съюзи, междуметия, местоимения и частици	1	1
	Между съществителни имена, местоимения, частици и глаголи	1	1

В дисертацията са представени типове морфологични многозначности от всяка от четирите групи – в рамките на една, две, три и четири части на речта. Типовете са номерирани, като след тях са поместени и примери, които ги илюстрират. Например:

1. Многозначност между [**съществително нарицателно, мъжки род, единствено число, членувано с кратък член**] и [**съществително нарицателно, мъжки род, бройна форма**] (Ncmsh;Ncmt) – с 550 примера, от които: *автомобила, аромата, езика, занаята, начина, офиса.*

Примери:

- Докато изпиеш едно кафе, ти свиват **автомобила** (*съществително, мъжки род, единствено число, членувано с кратък член*)! (Капитал, брой 1999-09)
- Клуб „Ретро“ се е захванал да реставрира **6 автомобила** (*съществително, мъжки род, бройна форма*) „Булгар алпин“, произведени преди десетилетия в Пловдив. (Марица днес, 2000-03-18)

- Интересно, отде е научил **адреса** (*съществително, мъжки род, единствено число, членувано с кратък член*), за да дойде чак тука! (Светослав Минков – Разкази)
- Не сме посочвали кв. „Гладно поле“, нито земя в други райони - чакаме общината да ни предложи **няколко адреса** (*съществително, мъжки род, бройна форма*), за да изберем. (Марица днес, 2000-11-12)

С оглед на представените корпусни наблюдения върху морфологичните многозначности са направени следните изводи:

- Извлечените многозначности от корпуса са 6510, като те са групирани в общо 831 типа;
- Многозначностите са разпределени в четири групи според броя части на речта, участващи в тях – а именно в рамките на една, две, три и четири части на речта;
- Автосемантичните думи участват в най-продуктивните типове, като най-много се открояват съществителните имена, глаголите и причастията – те имат най-продуктивните типове както в рамките на една част на речта, така и в рамките на две части на речта; участието на служебните думи в морфологични многозначности е по-голямо в рамките на три и четири части на речта, където появата на спорадичните срещания се увеличава;
- Наблюдават се морфологични многозначности както в рамките на една парадигма, така и между отделни парадигми;
- Най-основно морфологичните многозначности могат да се разделят на системни, или още продуктивни, и несистемни, т.е. непродуктивни. За определяне на този критерий най-важна роля играе броят на уникалните представители на типа в корпуса, въз основа на който е проведено изследването. Основната зависимост, която се наблюдава, е, че **системността намалява с увеличаване на частите на речта, които участват в многозначността**. Най-много продуктивни типове се наблюдават, от една страна, в рамките на една част на речта (където са набелязани основни типове, които се появяват като подтип в типове с повече части на речта) и от друга, в рамките на две части на речта.
- Най-значима за изследването се оказва групата в рамките на две части на речта – от една страна, тук влизат най-често срещаните многозначности от групата в рамките

на една част на речта, а от друга, се наблюдават разнообразни типове с висока продуктивност, която намалява при многозначностите в рамките на три и особено в рамките на четири части на речта;

- Направеното първоначално разделение по типове позволява да се отделят системни и несистемни многозначности, като за основен обект на анализ в настоящото изследване избирам да се работи със системните, или продуктивни многозначности, тъй като от една страна, те имат най-голяма честота на срещане, участват в най-много типове, и от друга страна, при тях могат да се търсят в по-голяма степен зависимости и закономерности за разлика от спорадичните срещания, при които многозначността често се дължи на случайни съвпадения;
- Основното обобщение, което може да се изведе от направените наблюдения, е относно разделието на системните многозначности според формалната причина за тяхната поява. Според това разделение морфологичните многозначности попадат в три групи:

а) Многозначност вследствие на съвпадения на граматични морфемни, или на многозначност на граматични морфемни – тук основно участие вземат съществителните имена и глаголите, като най-често срещаните многозначни морфемни са *-и* и *-а*.

б) Многозначност като пресечна точка на деривация и флексия – съвпадението е резултат на пресичане на словообразуване и формообразуване, като тук основна роля имат причастията.

в) Многозначност, при която съвпаденията са следствие на определени процеси като конверсия и субстантивация – тук основно участват прилагателни имена, наречия, съществителни имена. В голяма част от примерите, които се наблюдават в тази група, се разглежда многозначност на ниво лексеми.

На базата на направените изводи може да се обобщи, че явлениято *морфологична многозначност* е с широк обхват и в него вземат участие всички части на речта. Направените наблюдения са от изключително значение, защото те позволяват първоначална типологизация на морфологичните многозначности, което дава възможност за по-детайлното им разглеждане. Броят на извлечените морфологични многозначности е

показателен за широкото разпространение на явленияето. Извършени са наблюдения и анализ на най-често срещаните типове в групите по части на речта, в резултат на което се изгражда идеята за основно разделение на многозначностите по формален критерий. Според това разделение трябва да се дискутират особености като флективност, деривация и съвпадения без формален показател. Тези особености насочват към характеристиките на българския език като флективен. В следващата глава са представени теоретични модели, като е обсъдена приложимостта им към българския език и съответно доколко са подходящи за описание на разглежданото в настоящата работа явление.

III глава

Теоретична рамка за описание на явлението морфологична многозначност

В трета глава са представени основни подходи към моделиране на морфологични явления според определена теория. Целта е да се избере теоретична рамка, която да е най-подходяща за илюстриране на наблюдаваното явление и описване на закономерностите, набелязани при изброяването на типовете морфологични многозначности. Набляга се на трите основни модела, които според Ницолова (Ницолова 2008) се използват в съвременното езикознание, а именно – **елементнокомбинаторни**¹¹ (*Item and Arrangement*), **елементнооперационни** (*Item and Process*) и модели **Дума и парадигма** (*Word and Paradigm*).

От направеното изложение на трите модела морфологични теории *елементнокомбинаторни* (*Item and Arrangement*), *елементнооперационни* (*Item and Process*) и модели *Дума и парадигма* (*Word and Paradigm*) може да се заключи, че моделът **Дума и парадигма** е най-подходящ за описание на българския език, както посочва и Ницолова (Ницолова 2008: 19). Моделът е приложим към флективни езици, какъвто е българският. Теориите от типа **Дума и парадигма** позволяват да се проследи как формално се изразява промяната на граматическото значение в рамките на парадигмата. Възможно е описанието на граматически морфеми, които могат да бъдат многозначни или да носят повече от едно граматическо значение. Освен членението на формата е възможна и работа с цялата словоформа и мястото ѝ в парадигмата, което позволява да се правят сравнения и връзки между отделни парадигми.

За настоящата работа е от значение моделът, който се използва за анализ, да е приложим към описанието на разглежданото явление *морфологична многозначност*. Затова се спирам на основните закономерности, извлечени при типологизирането на морфологичните многозначности, и приложимостта им към представените модели. Като най-важна закономерност се обособи разделението на формалното образуване на многозначностите на три части:

¹¹ В настоящата работа се използват имената на теориите на български, дадени в (Ницолова 2008: 18), където термините са цитирани по (Плунгян 2003).

- морфологична многозначност вследствие на съвпадение на граматически морфеми;
- морфологична многозначност, която се явява пресечна точка на формообразуване и деривация;
- морфологична многозначност вследствие на процес.

От тази гледна точка е необходимо да се работи с граматически морфеми (тематични гласни, окончания, включително нулево окончание, определителен член), словообразователни единици и със словоформата като цяло. **Елементнокомбинаторните модели** (*Item and Arrangement*) основно предлагат съотношение форма – значение едно към едно (1:1), което, взето цялостно, е неприложимо към особеностите на обекта на изследването, регистрирани в процеса на работа дотук. Анализът показва, че в основата на морфологичната многозначност е съотношението форма – значение едно към две или повече (1:2 или повече). Това съотношение присъства както на ниво *графема – словоформа*, така и на ниво *морфема – граматически значения*, които може да изразява.

Елементнооперативните модели (*Item and Process*) дават възможност за описание на фонетични промени, както и за работа с две нива на анализ – дълбоко и повърхнинно. За целите на настоящото изследване не се разглеждат фонетични промени и причините за дадена фонетична промяна. Също така анализът, направен до този момент, е обособен на две нива, но те са графично и граматично, без оглед на фонетичния пласт. Разглежда се отношение между отделни морфеми и граматически значения, между графични форми, словоформи и граматически значения. Анализът, който се представя в тази работа, предполага разглеждането на отношения от типа морфема – словоформа, словоформа – парадигма, но те насочват повече към представяне чрез последния модел.

Моделите от типа **Дума и парадигма** използват като единица за анализ словоформата, което напълно отговаря на нуждите на настоящото изследване, тъй като многозначността се представя на ниво синтетична словоформа. Тези теории позволяват формата да се декомпозира и да се отделят граматическите морфеми, но както стана ясно, те работят с две основни характеристики – мултипризнаковост и изразяване с припокриване, които имат важна роля при моделирането на езици от фузионен тип като българския. Всички тези особености са от изключително значение за описанието на явленията морфологична многозначност, тъй като за анализа му е необходимо отделяне на

граматически морфемни и словообразователни единици. Похватите на анализ според тези теории дават възможност и за решение до каква степен да се отделят морфемни, тъй като могат да разглеждат няколко морфемни заедно. Трябва да се отбележи също и фактът, че при тези модели експлицитно се показва връзката между добавянето на граматически морфемни и граматическото значение, което е в основата на разглежданото явление *морфологична многозначност*.

Като заключение се оформи изводът, че моделите **Дума и парадигма** най-добре отговарят на нуждите за описание на набелязаните закономерности и в най-голяма степен са приложими към целите на настоящото изследване. За нуждите на работата е необходимо да се представи модел, чрез който да се онагледят явленията *морфологична многозначност*, за да може по-точно да се наблюдава има ли закономерности при зависимостите между граматическите категории, които участват в морфологични многозначности. За тази цел в дисертацията са разгледани по-подробно съществуващите модели от типа **Дума и парадигма**. Като най-наложими се приемат моделите на Андерсон (Андерсон 1977, 1982, 1984, 1986, 1988, 1992), Матюс (Матюс 1972) и Цвики (Цвики 1985). Поради тази причина е обсъден моделът на Андерсон (1982) и представянето му според Спенсър (Спенсър 1991), и по-подробно – този на Цвики (Цвики 1985).

След представянето на описанието на двата модела се заключава, че моделът на Цвики (Цвики 1985) е най-подходящ за описание на явленията *морфологична многозначност*. За нуждите на настоящото изследване е необходим модел, посредством който да се моделира връзката между граматическото значение и конкретната реализация чрез граматически морфемни. Идеята на подобно моделиране е да илюстрира *на комбинацията на кои граматически характеристики се дължи формалното съвпадение на ниво графема*.

IV глава

Моделиране на явлението морфологична многозначност

В четвърта глава е представен адаптираният за нуждите на настоящата работа модел, чрез който се анализират някои от най-системните типове многозначности. Като основа е използван моделът на Цвики (Цвики 1985). Поради естеството на работата са направени някои уточнения. Правилата, които се използват при Цвики, са реализационни, т.е. посредством тях се генерират форми. За целите на изследването на многозначностите обаче тези правила се използват основно като формализъм, според който да се представят единиците, участващи в определени типове морфологични многозначности, така че да може експлицитно да се наблюдават зависимостите между граматическите категории по типове. Това решение е обосновано и от факта, че според обема и нуждите на настоящото изследване не се строят цели парадигми, които да отговарят на лексикалните единици, срещащи се в типовете. Акцентът се поставя върху системните многозначности, т.е. тези с висока продуктивност. Целта е да се анализира морфологичната многозначност като системно явление и оттам да се проследят закономерности в появата на определени типове. За момента спорадичните срещания са извън обхвата на изследването, тъй като при тях няма закономерности и затова те трудно биха били моделирани. Поради тези причини се работи само на ниво основно правило, като няма да се използват правила за изключения и няма да се строят правила за целите парадигми, а само за редовете, за които е необходимо.

Друг момент, на който се обръща внимание, е въпросът за фонетичната форма. Както стана ясно от изложението в предишната част, реализационните правила от моделите от типа **Дума и парадигма** дават като резултат фонетична форма. Но в настоящата работа се изясни, че морфологичната многозначност се разглежда като отношение между *графичната форма* и *граматично значение*, т.е. за анализа дотук фонетичната форма не е от значение. За да се запази концепцията на анализа, приета и обоснована в началото, правилата няма да се строят с цел фонетичен облик и няма да се разглеждат фонетични вариации. Основно остава разделението *графична форма* – *граматично значение*, което е посочено като ядро на явлението **морфологична многозначност**. Правилата имат план на израза и план на съдържанието, като план на

израза е графичният облик, а план на съдържанието – граматичното значение. На този етап на анализ е прекъснатата връзка морфология – фонетика. На следващ етап на анализ може да се работи в две посоки – от една страна, към изграждане на връзка със синтаксиса и свързване на правилата с други правила, посредством които да се разрешават многозначности на основата на контекста; от друга страна, на базата на съществуващи правила посредством нови може да се изгради фонетична форма, което да се използва за друг тип анализ. Според него текст, илюстриращ устна реч, чрез правила за фонетичен облик да се доведе до графична форма и наличие на морфологична многозначност.

За описание на морфологичните многозначности се използват два типа правила – *правила за експоненция* и *правила за съотнасяне*. Първо ще се спрем на правилата за експоненция. Тяхната функция е да представят връзката между графичната форма и граматичното значение. Граматичното значение се съдържа в две двойки квадратни скоби – в първата стои частта на речта заедно с тези нейни категории, които идват от речника, или които не се изменят в парадигмата. Такива са лексикалните и лексикално-граматическите категории, но също и класификационните категории, каквото е спрежението. Във вторите скоби се намират категориите, които се променят в парадигмата, т.е. морфологичните. Там, където е налице и деривационен процес, който влияе за образуване на многозначността, се реализират трети скоби, в които се съдържа деривационният маркер, който се появява като графична информация. След всички скоби се посочва графичният облик на флективния маркер, който се появява. Флективният маркер се приема като основен елемент, тъй като той има най-голяма роля за образуването на системните морфологични многозначности.

При правилата за съотнасяне се използва същата организация със скоби, описана при правилата за експоненция. Разликата се състои в това, че с правилото за съотнасяне (правило 2) се цели да се посочи еднаквата реализация на две форми, като за основа се използва едно правило за експоненция за формата, приета като основна (правило 1), а второто правило означава еднаквата реализация на другата форма с тази на вече илюстрираната чрез първото правило. По този начин в правилото за съотнасяне не се посочва отново флективният маркер.

Изграденият модел се прилага според представянето на многозначностите в Глава II – т.е. в зависимост от броя части на речта, които участват в типовете морфологични

многозначности. Тъй като акцент се поставя върху системните многозначности, се разглеждат подробно типовете в рамките на една и на две части на речта. Анализирането чрез правила на типовете в рамките на три и четири части на речта е извън обхвата на настоящото изследване, макар че подходът може да се приложи успешно и за тези случаи.

Преди да се представи моделирането на типовете, е нужно да се уточни дали и трите групи многозначности (вследствие на съвпадение на граматически морфем; пресечна точка на формообразуване и деривация; вследствие на процес) ще се описват чрез създадения формализъм. Основното предимство на правилата за експоненция е, че представят връзката между граматическото значение, като кодират граматическите категории и конкретните им стойности, и формалното му изразяване чрез граматическа морфема. По този начин формализмът покрива точно многозначностите, които попадат в първата група. При тях в най-голяма степен може да се наблюдават и зависимостите между граматическите значения, които създават предпоставки за появата на многозначността. Добавянето на трети скоби с елемент ДЕРИВ (= деривация), който позволява кодирането на информацията относно словообразуването, решава въпроса за представянето на втората група многозначности. Предизвикателство обаче остава третата група. В тази група многозначностите много често са на ниво лексеми или в други случаи – в основата стои процес. Например при един от най-често срещаните типове между *прилагателно, среден род, единствено число, нечленувано и наречие за начин* в основата стои конверсията. Тук многозначността не може да се опише чрез ролята на флективни или деривационни елементи, нито появата ѝ може да се сведе само до графичното съвпадение на две форми. Този тип е показателен за многозначности, които трябва да се кодират на ниво речник – потенциално всяка форма на прилагателно име за *среден род, единствено число, нечленувано* може да премине в класа на наречията. Затова позицията, която се приема на този етап на анализ, е многозначностите вследствие на процес да не се моделират.

С оглед на разглеждането на лексеми и ролята на лексикона¹², е нужен по-специален поглед и към още една група многозначности. Става въпрос за типове, при които влияние оказват категории, които идват от речника. В тази група попадат многозначностите между двувидовите глаголи, оттам и породени от същата причина

¹² В настоящото изследване речник и лексикон се използват като синоними.

многозначности между причастия, между съществителни с разлика в рода. В тези случаи многозначността е основно на ниво лексема и оттам при някои типове преминава във всички форми (например при двувидовите глаголи). По същия начин, както и в описания по-горе случай, тук основно значение има информация, която се кодира в речника. Да вземем по-конкретно многозначностите при причастията. В тази група високата продуктивност на типовете с най-много представители се дължи основно на две причини – съвпадение на причастията на двувидови глаголи и съвпадение на имперфектното и аористното причастие на глаголите от трето спрежение и втори и трети разред на второ спрежение. За разлика от разглежданите по-долу типове в рамките на глагола, тук многозначността е между парадигми. Разлика има в стойностите на категориите от речника. В случаи като този основна роля има информацията в лексикона и в повечето случаи цялата лексема. За да се представят тези многозначности, е необходимо допълнително изследване и анализ, които надхвърлят обема и целите на настоящата работа. Поради тази причина тези многозначности няма да бъдат моделирани.

Тук е мястото да се спра и на едно много важно решение относно моделирането на многозначности. Става дума за флективността и въпросът колко позиции се приема, че се запълват от граматически морфемии. Ницолова посочва, че думите във флективните езици имат само едно окончание, но в български това се нарушава, ако се приеме, че членуваните форми на съществителните имена имат две окончания (Ницолова 2008: 13). От друга страна тематичната гласна заема отделна позиция. Настоящото изследване не си поставя за цел да решава въпроса колко точно позиции се реализират във флективните езици. Поради тази причина не се придържам към традиционното представяне чрез позиции, тъй като основната цел е да се представят морфологичните многозначности, а формалните причини за тяхната поява са различни. Поради този факт се приема, че правилата попълват една позиция, като в нея може да застане всякаква граматическа морфема (тематична гласна, окончание, определителен член). За да се запази коректното лингвистично представяне, където има повече от една граматическа морфема (в това число и нулева морфема), се означават и двете чрез знак +, който показва едновременна реализация. Прието е да се означава и нулевото окончание, което е налице в българската морфология и се приема от Ницолова (Ницолова 2008). В настоящата работа се приема становището, че има нулево окончание, и то се кодира в правилата като цифрата нула – 0.

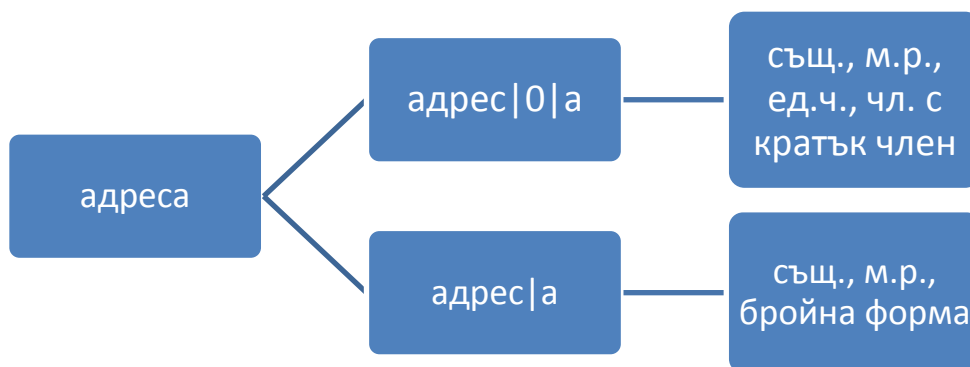
В настоящата част се представя моделирането на някои от най-системните типове морфологични многозначности, при които роля за появата има отношението между граматическите характеристики и формалната реализация. Правилата са номерирани, като по този начин се цели да се проследи реализацията на това кои форми участват най-често в многозначности. Моделирането чрез избрания формализъм се явява втори етап в анализирането на явлението морфологична многозначност след първоначалното извличане и разпределяне по типове.

Най-често срещаният тип в рамките на съществителните имена (който е и един от най-продуктивните въобще) е между **[съществително нарицателно, мъжки род, единствено число, членувано с кратък член]** и **[съществително нарицателно, мъжки род, бройна форма]**. Той се представя чрез следните правила:

1. Комбинацията [ЧР: СЪЩ, РОД: мъжки], [ЧИСЛО: ед, ОПРЕД: чл_кр] се реализира чрез **0+-а**.
2. Комбинацията [ЧР: СЪЩ, РОД: мъжки], [ЧИСЛО: бр_ф] се реализира чрез **-а**.

При моделирането на този тип многозначност и двете правила са за експоненция. Формално графемите съвпадат, но пътят, по който са съвпаднали, е различен. Въпреки че са от една парадигма, не могат да бъдат представени чрез правило за експоненция и правило за съотнасяне, тъй като в настоящата работа е прието да се изразява и нулевото окончание, което означава, че реализацията на двете форми не е еднаква. По-добре това може да се види на Фигура 2.

Фигура 2

Както се вижда на схемата, графемата *адреса* отвежда към две словоформи. Едната е *адреса* с граматическо значение *съществително нарицателно, мъжки род, единствено*

число, членувано с кратък член, а другата – адреса с граматическо значение съществително нарицателно, мъжки род, бройна форма. Многозначността тук е породена от формалното съвпадение на краткия определителен член за мъжки род и окончанието за бройната форма. На схемата също така се вижда и формалната разлика, тъй като при първата форма е налице нулево окончание за мъжки род и след него се помещава определителният член, докато при втората форма директно се поставя окончанието за бройна форма, което носи и значението мъжки род. Така че тук може да се разглежда формално съвпадение на определителния член и окончанието за бройна форма, но при детайлното представяне на двете словоформи може да се наблюдава дори и чисто графично разликата.

Представеният в тази част анализ илюстрира набелязаните закономерности между добавянето на граматически морфемии и граматическите значения, които те изразяват, и влиянието им за образуване на морфологични многозначности. Правилата за експоненция и съотнасяне са използвани за описание на две групи системни многозначности – тези, при които влияние оказват граматични морфемии, и тези, при които се наблюдава пресичане на формообразуване и словообразуване. Многозначностите, при които е налице протичането на процес, са извън обхвата на моделирането, тъй като е необходимо допълнително проучване, което надхвърля обема на настоящото изследване. Като основен извод от моделирането на многозначностите може да се изведе фактът, че начинът на функциониране на правилата ясно показва фузионните характеристики на българския език. Важно да се отбележи, че правилата могат да се използват като основа за изграждане на компютърен модел. Подобен модел може да се приспособи за нуждите на компютърната обработка на естествен език. Също така е от значение и фактът, че правилата са придружени от фигури, илюстриращи типа многозначност с конкретен пример. Този подход би могъл да се използва при обучението по български език като роден и чужд.

Заклучение

Настоящото изследване разглежда подробно едно слабо проучено в българската лингвистична литература явление, а именно – *морфологичната многозначност*. За да се определи мястото на разглеждания проблем, беше дискутирано представянето му в българската и англоезичната лингвистична литература. На базата на направените изводи беше изградена теоретична обосновка за това какво представлява явлението *морфологична многозначност*. То е взаимоотношението между една графема и повече от едно граматическо значение, т.е. под това явление се разбира възможността на една графична форма да бъдат приписани повече от едно граматически значения извън контекст. Освен определяне на самия обект на изследването в настоящата работа се посочва и мястото на разглежданото понятие сред понятия като синонимия, полисемия, синкретизъм, конверсия.

Не може да не се обърне внимание на факта, че дисертацията има пряка връзка и със сферата на обработката на естествен език. Методите, които са използвани за извличане на морфологични многозначности и разпределянето им по типове, са присъщи именно на компютърното моделиране на текстове. За нуждите на изследването е използван морфологично анотиран корпус, който наброява над 215 000 думи. От него са извлечени многозначните графемии, т.е. тоукъни, на които има приписан повече от един таг. Тези графемии са разпределени по типове, които са използвани за анализ в настоящата работа.

На изследване в настоящата работа бяха подложени 6510 морфологично многозначни лексикални единици. За да могат да се наблюдават зависимости при появата на многозначностите, извлечените единици са разпределени по типове според граматическите значения, които могат да им се припишат. Наблюдават се 831 типа, които са разделени в рамките на една, две, три и четири части на речта.

Вследствие на първоначалните наблюдения и анализ на морфологичните многозначности се прави заключението, че пълнозначните думи участват в най-много типове многозначности. Това до голяма степен е очаквано, тъй като взаимодействието между граматическите значения и прибавянето на граматически морфемии всъщност е причина за появата на най-голям брой многозначности.

От представените типове в рамките на една, две, три и четири части на речта става ясно, че системните многозначности се наблюдават основно в рамките на една и две части

на речта. Частите на речта, които участват в най-много продуктивни типове, са глаголят, съществителното име, причастията и прилагателното име. Интересен факт е, че съществителните имена участват в типове многозначности с всички останали части на речта. Разделението на системни и несистемни многозначности е от изключително значение. Системните многозначности са тези, които могат да се предвидят и които съответно се повтарят. Поради тази причина е важно именно при тях да се посочи на какви взаимодействия се дължи формалното съвпадение. Може да се заключи, че системните многозначности са основно три вида:

- вследствие на съвпадение на граматически морфемии;
- вследствие на пресичане на формообразуване и словообразуване;
- вследствие на процес (конверсия, субстантивация).

От трите представени вида най-голямо влияние има първият, при който се наблюдава съвпадение на граматически морфемии. При тези многозначности се наблюдава директно взаимодействието между добавянето на граматически морфемии и значенията, които носят. В тази група попадат и най-голям брой системни многозначности. Във втората група освен влиянието на граматически морфемии е налице и влиянието на словообразователни морфемии. Връзката между двата вида морфемии е в основата на образуването на многозначността. Третата група е отделена, тъй като при нея основната причина за появата на формалното съвпадение на форми е последицата от даден процес – основно конверсия и субстантивация. Тук идеята не е, че липсва формообразуване или словообразуване, а че многозначността е в по-голяма степен вследствие на протекъл процес, отколкото на влияние на морфемии.

Системните многозначности в най-голяма степен показват флективните особености на българската морфологична система. Поради тази причина теоретичният модел **Дума и парадигма** се прие като приложим за нуждите на изследването. След адаптиране на модела на Цвики (Цвики 1985) беше предложен формализъм за описание на системните типове морфологични многозначности. Формализмът е приложен към първите две групи системни многозначности, представени по-горе. Многозначностите вследствие на процес не се представят чрез избрания набор от правила, тъй като е приета позицията, че те се кодират в лексикона. Другите две групи системни многозначности се анализират посредством два типа правила – за експоненция и за съотнасяне. Правилата дават

възможност да се представи взаимодействието между граматическите морфemi и граматическите значения; също така са адаптирани да кодират и информация за словообразователни елементи.

От направените анализи може да се обобщи, че граматическите морфemi, които участват в образуването на най-много типове морфологични многозначности, са *-и* и *-а*. Съответно и граматическите значения, които те изразяват, са най-често присъстващите в системните типове. Като такива категории могат да се определят при съществителното име – род, число, определеност; при глагола – време, лице, число, наклонение; при причастията – род, число, определеност. Може да се види, че влияние оказват както категории, които са присъщи на лексемата, или са неизменяеми в парадигмата (като род при съществителното име), така и такива, които са присъщи на словоформите, или се изменят в парадигмата (като число и определеност при съществителното име; време, лице, число при глагола; род, число и определеност при причастията).

В заключение може да се посочи, че морфологичната многозначност е често срещано явление. Големият брой примери доказват този факт. Самото явление показва много интересни взаимодействия между граматическите морфemi и граматическите значения. От друга страна, разглежданото явление е в пряка връзка с обработката на естествен език. Направените анализи и адаптираният формализъм могат да се приложат за нуждите на компютърните приложения и да се използват за въпроси от тази сфера, като например снемането на морфологични многозначности. Не на последно място е важно да се посочи и фактът, че анализите от настоящата дисертация може да се използват и за нуждите на обучението по български език като чужд, тъй като показват различните граматични значения, носени от една и съща графема.

БИБЛИОГРАФИЯ КЪМ АВТОРЕФЕРАТА

1. **Алексова 2005:** Алексова, Красимира. *За отношението омонимия-бипартиципиалност-бидетерминативност в българската глаголна система.* В: *Littera scripta manet.* Сборник в чест на 65-годишнината на проф. дфн Василка Радева. Университетско издателство „Св. Кл. Охридски“. София, стр. 439-456. 2005
2. **Андерсон 1977:** Anderson, Stephen R. *On the formal description of inflection.* Proceedings of Chicago Linguistic Society 13:15-44, 1977.
3. **Андерсон 1982:** Anderson, Stephen R. *Where's morphology?* Linguistic Inquiry 13:571-612, 1982.
4. **Андерсон 1984:** Anderson, Stephen R. *On Representations in Morphology: Case Marking, Agreement and Inversion in Georgian.* Natural Language and Linguistic Theory 2:157-218, 1984.
5. **Андерсон 1986:** Anderson, Stephen R. *Disjunctive Ordering in Inflectional Morphology.* Natural Language and Linguistic Theory 4:1-31, 1986.
6. **Андерсон 1988:** Anderson, Stephen R. *Inflection.* In M. Hammond & M. Noonan [eds.], *Theoretical Morphology.* pp. 23-43. Orlando, FL: Academic Press, 1988.
7. **Андерсон 1992:** Anderson, Stephen R. *A-Morphous Morphology.* Cambridge University Press, 1992.
8. **Бейкър и кол. 2006:** Baker, Paul, Hardie, Andrew & McEnery, Tony. *A Glossary of Corpus Linguistics.* Edinburg Unibersity Press, 2006.
9. **Бояджиев 1986:** Бояджиев, Тодор. *Българска лексикология.* София. 1986
10. **Кровец 1997:** Krovetz, Robert. *Homonymy and polysemy in information retrieval.* In Proceedings of the 35th Annual Meeting and EACL 8, pages 72-79, Morgan Kaufmann, San Francisco, CA. Association for Computational Linguistics. 1997
11. **Кънчева 2014:** Кънчева, Станислава. *Морфологични многозначности в специализиран корпус от политическа реч (в съпоставка с изследване, направено на базата на морфологичния корпус VulTreeBank).* В: Владислав Миланов (съставител) „Медиите и политиката: филологически прочити“

- (сборник с текстове на докторанти), Изд. „Парадигма“, София, стр. 29-37, 2014.
12. **Матюс 1972:** Matthews, Peter. H. *Inflectional morphology: A theoretical study based on aspects of Latin verb conjugation*. Cambridge: Cambridge University Press, 1972.
 13. **Ницолова 2008:** Ницолова, Руселина. *Българска граматика. Морфология*. Университетско издателство "Св. Климент Охридски". София. 2008
 14. **Осенова, Симов 2007:** Осенова, Петя, Симов, Кирил. *Формална граматика на българския език*. Институт за паралелна обработка на информацията, БАН, София, 2007.
 15. **Пиантадоси, Тили, Гибсън 2012:** Piantadosi, Steven, Tily, Harry, Gibson, Edward. *The communicative function of ambiguity in language*. In: *Cognition*. 2012 Mar. 122(3):280-291. doi: 10.1016/j.cognition.
 16. **Симов и кол. 2004:** Kiril Simov, Petya Osenova and Milena Slavcheva. *BTB-TR03: BulTreeBank Morphosyntactic Tagset*. BulTreeBank Project Technical Report № 03. 2004.
 17. **Симов, Осенова 2004:** Kiril Simov and Petya Osenova. *BTB-TR02: BulTreeBank Text Corpus of Bulgarian: Content, Segmentation, Tokenization*. BulTreeBank Project Technical Report № 02. 2004.
 18. **Спенсър 1991:** Spencer, Andrew. *Morphological theory: an introduction to word structure in generative grammar*. No. 2 in Blackwell textbooks in linguistics. Oxford: Blackwell. 1991
 19. **Ставрева-Доростолска 2014:** Ставрева-Доростолска, Силвена. *Четенето с разбиране по български език като чужд за общи и академични цели с оглед на изпитната система ECL*. Дисертационен труд, 2014.
 20. **Цвики 1985:** Zwicky, Arnold M. *How to describe inflection*. In: Proceedings of the Eleventh Annual Meeting of the Berkeley Linguistic Society, Mary Niepokuj, Van Clay, Vassiliki Nikforidou and Deborah Feder (eds.), pp. 372-86, Berkeley, Linguistic Society, 1985.

21. **Чолакова 1959:** Чолакова, Кристилина. *Омоними в съвременния български език*. В: Известия на института за български език, кн. VI, Издателство на Българската академия на науките, София, 1959.

Справка за приносите на дисертацията

1. Дисертацията е първото цялостно проучване върху *морфологичната многозначност* в българския език, което определя обхвата на явлението с оглед на писмени текстове.
2. Изградена е теоретична обосновка за това какво представлява явлението *морфологична многозначност* – *взаимоотношението между една графема и повече от едно граматическо значение*, т.е. под това явление се разбира възможността на една графична форма да бъдат приписани повече от едно граматически значения извън контекст.
3. Според обхвата и начина на разглеждане е ситуирано понятието *морфологична многозначност* сред понятия като *синонимия*, *полисемия*, *синкретизъм*, *конверсия* с оглед на българската лингвистична литература.
4. Изградена е типология на явлението *морфологична многозначност* на базата на обработка и анализ на морфологично анотиран корпус.
5. Морфологичните многозначности са групирани на системни и несистемни. Обработени са системните типове морфологични многозначности, което дава възможност за по-пълното им изследване и набелязване на езиковоспецифични особености. На базата на представения анализ е направен изводът, че системните многозначности са основно три вида:
 - вследствие на съвпадение на граматически морфеми;
 - вследствие на пресичане на формообразуване и словообразуване;
 - вследствие на процес (конверсия, субстантивация).
6. Направени са изводи за граматичните морфеми, които участват в образуването на най-много типове морфологични многозначности – а именно **-и** и **-а**. Съответно и граматическите значения, които те изразяват, са най-често присъстващите в системните типове.
7. Избраният модел е приложен успешно към българския езиков материал. Предложени са описания на системните морфологични многозначности. Резултатите са полезни за обработката на български текстове и за обучението по български език като роден и чужд.

Списък на публикациите по темата

Кънчева 2012: Кънчева, Станислава. *Типове морфологични многозначности при съществителните имена в българския език*. В: *Littera et Lingua*, Зима 2012, <http://www.slav.uni-sofia.bg/lilijournal/index.php/component/content/article/587-lingua/771-kancheva2012#>

Кънчева 2013: Кънчева, Станислава. *Корпусни наблюдения върху морфологичната многозначност в българския език*. В: *Словото - (не)възможната мисия*. Контекст, Пловдив, стр. 24-30. 2013

Кънчева 2014: Кънчева, Станислава. *Отношението между графема и граматическо значение при съществителните имена в българския език*. In Elena Krejčová, Pavel Krejčí: *Výuka jihoslovanských jazyků a literatur v dnešní Evropě*, 1. vyd. Vrnо, Porta Balkanica, ISBN 978-80-904846-7-2, стр. 479-490, 2014.

Кънчева 2014: Кънчева, Станислава. *За понятието „морфологична многозначност“*. В: Амелия Личева, Кристина Йорданова, Милена Кирова, Надежда Стоянова, Петя Осенова (съставители) „Езици на паметта в литературния текст“, Сборник Доклади от годишната конференция на факултет „Славянски филологии“, СУ „Св. Климент Охридски“, 2013, изд. Фабер, стр. 556 -566.

Кънчева 2014: Кънчева, Станислава. *Морфологични многозначности в специализиран корпус от политическа реч (в съпоставка с изследване, направено на базата на морфологичния корпус VulTreeBank)*. В: Владислав Миланов (съставител) „Медиите и политиката: филологически прочити“ (сборник с текстове на докторанти), Изд. „Парадигма“, София, стр. 29-37, 2014.